

Andrej Magdič

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Skupnostne identitete v zgodovinopisju in arheologiji zgodnjega srednjega veka na Slovenskem

Uvod

»Sodobna sociološka teorija je po Smithu razdeljena na dva nasprotujoča si miselna pristopa do narodov in nacionalizmov. Prvemu pripadajo 'večnostniki' ('perennialists'), drugemu 'modernisti' ('modernists') (Smith, 1989 [1986], 4; 1994, 376). Še bolj poglobljena in razcepljena je delitev med socialnimi antropologi, ki se ukvarjajo s preučevanjem etničnih vezi. Tu so na enem bregu najrazličnejši 'prvobitneži' ('primordialists'), z drugega pa jim ugovarjajo 'instrumentalisti' ('instrumentalist') ali 'konstruktivisti' ('constructionists') (Jenkins, 1996, 811; Smith, 1989 [1986], 4). Za 'večnostnike' so narodi večni, neminljivi. Koreninijo v 'starodavni preteklosti' in imajo svoje 'prednike'. 'Modernisti' jim starodavnosti ne priznavajo. Zanje so vzniknili šele z moderno dobo. 'Prvobitneži' vidijo etničnost kot nekaj danega, prvobitnega in historično nespremenljivega, za 'instrumentaliste' pa je prilagodljiv, spremenljiv 'instrument'.«

Mirnik Prezelj, 2002, 386

V sodobnem slovenskem znanstvenem zgodovinopisju na področju raziskovanja zgodnesrednjeveških skupnostnih identitet prevladuje modernistični pristop, katerega najvidnejši predstavnik je akademik Peter Štih. S svojo kritiko razsvetljenske komparativno-filološke metode identifikacije ljudstev z jeziki zavrača, da naj bi slovenski narod in slovenski jezik nastala že v zgodnjem srednjem veku, ampak naj bi bila rezultat zgodovinskega procesa, ki je kulminiral v nacionalnih gibanjih 19. stoletja (Štih, 2005a; 2006; 2011). Najnovejši znanstveni prispevki v zgodovinopisju na temo slovenske zgodovinske identitete postavljajo ustreznost modernističnega pristopa pod vprašaj ter predlagajo ponovno ovrednotenje metodologije opredeljevanja začetkov slovenske skupnosti, v katero naj se vključijo kategorije jezika, vere, prostora in samoopredelitve v srednjem veku (Kotar, 2024; Kočevar, 2024). Tovrstne razmisleke lahko opredelimo kot 'večnostniški' pristop.

Prve zgodovinopisne izjave na temo slovenske zgodnesrednjeveške zgodovinske identitete so bile oblikovane proti koncu 18. stoletja s strani Antona Tomaža Linharta

DOI:10.4312/ars.18.2.143-157

(Štih, 2005b). Vse od odkritja prvih zgodnj srednjeveških najdb na vzhodnoalpskem prostoru v sredini 19. stoletja (Pleterski, 2001) so pomembno vplivale na zgodnj srednjeveški arheološki diskurz, ki je kazal elemente ‚večnostniškega pristopa‘.

Od začetka 21. stoletja pa tudi v arheologiji, podobno kot v zgodovino pisju, prevladuje modernistični/konstruktivistični pristop, ki zgodnj srednjeveško arheologijo opredeljuje kot ‚slovansko‘, in ne ‚slovensko‘ (Guštin, 2002; Milavec, 2009). Glede na zgodovinsko izkušnjo vzajemnega vplivanja zgodovino pisja in arheologije lahko pričakujemo, da se bodo v naslednjih letih tudi v arheologiji pojavili prispevki ‚večnostniškega‘ pristopa. Iz tega razloga bi veljalo ovrednotiti dosedanje arheološko izjavljano prakso na tem področju, z namenom lažje kritične ocene diskurza.

Članek podaja shematičen zgodovinski pregled zgodovino pisnih izjav na temo skupnostnih identitet v zgodnjem srednjem veku in orisuje njihov vpliv na arheologijo. V ta namen so predstavljeni rezultati kritičnega branja (zaradi omejenega prostora zgolj nekaterih ključnih) zgodovino pisnih in arheoloških strokovnih besedil na obravnavano temo, zapisanih med koncem 18. ter sredino 20. stoletja.

Zgodovino pisna besedila

V slovenskem kolektivnem spominu velja Anton Tomaž Linhart za začetnika slovenskega zgodovino pisja. S svojim delom *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*¹, ki je izšlo v dveh delih, v letih 1788 in 1791 (Linhart, 1788–1791), naj bi vzpostavil temelje slovenske narodne identitete (Štih, 2005b, 291). Vendar so bila tovrstna Linhartova prizadevanja omejena predvsem regionalno, kot je nakazal že v naslovu, predvsem na Kranjsko in Kranjce. Zgodovine drugih dežel južnih Slovanov Avstrije se je dotaknil predvsem za potrebe kulturnega kontekstualiziranja kranjske skupnostne identitete. Tako navaja, da na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem živijo Slovenci (*Slovenzi*), ki govorijo slovenski jezik (*Slovensko*) (Linhart, 1791, 198–199). Njihovi germanski sosedji pa jih imenujejo Windi (*die Winden*) (Linhart, 1791, 201). Linhart je v delu poskusil vzpostaviti navezavo Kranjske svojega časa z aktualnim zgodnj srednjeveškim zgodovinskim narativom. Linhart označuje Karantanijo kot območje na goratem jugu Nemčije, ob Savi, Dravi in Muri, do Ensa in Donave, ki vključuje Kranjsko, Koroško, Štajersko ter Avstrijo (Linhart, 1791, 137). *Windische Mark* (*Marchia Winidorum*), ki jo omenja Fredegar, naj bi bila mejna krajina Karantanije proti Italiji, torej Kranjska (Linhart, 1791, 138). S temi izjavami je Linhart vzpostavil geografsko povezavo med slovenskim prebivalstvom svojega časa in zgodnj srednjeveško Karantanijo.

Jernej Kopitar, Linhartov sodelavec v Zoisovem intelektualnem krožku, je etnonim *Windi*, ki je omenjen v zgodnj srednjeveških pisnih virih, razširil na jezikovno področje. Kot navaja, naj bi bili Windi/*Winden* (Slovani v južni Nemčiji, na Kranjskem,

1 Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije

Koroškem, Štajerskem in v Furlaniji) skupina Slovanov, kot jo je mogoče opredeliti zaradi skupnega narečja. Ključna za identitetno opredelitev slovenskega prebivalstva njegovega časa je navedba, da Windi sami sebe, za potrebe ločevanja od nemško govorečega prebivalstva, imenujejo Slovenci (*Slovénzi*) (Kopitar, 1808, uvod, VI). Valentin Vodnik, prav tako član Zoisovega intelektualnega krožka, je Kopitarjevo etnografsko/jezikoslovno izjavo uporabil v zgodovinopisnem kontekstu, ko navaja, da so v Fredergarjevi marki Vinidorum, med Savo, Dravo in Muro, bivali Slovenci (*Slawen, Slovenzi*) (Vodnik, 1809, 19).

S tem, da se je slovansko govoreče prebivalce notranjeavstrijskih dežel v začetku 19. stoletja (za potrebe ločevanja od nemško govorečega prebivalstva) imenovalo Windi, naj bi bilo torej dokazano, da je z Windi v zgodnjem srednjem veku mišljena ista identitetna skupnost notranjeavstrijskih dežel, ki se je v začetku 19. stoletja imenovala Slovenci. Pri tem je treba poudariti, da iz zgodnjesrednjeveških listin ni znano, kje točno naj bi ti Windi živeli. Gre torej za krožno sklepanje brez jasne argumentacijske osnove. Ne glede na to, da ta izpeljava ni logična, je postala osrednji argument za projiciranje Slovencev kot identitetne skupnosti v zgodnji srednji vek ter je kot takšna dobila stalno mesto v zgodovinopisju in arheologiji.

Poskus krepitve regionalne narodne zavesti s pomočjo zgodovinopisja, kakršen je bil prisoten na Kranjskem, je v naslednjih desetletjih mogoče opazovati tudi na Štajerskem, kjer pa kaže dvojno narodnostno podobo (Ditmajer, 2023). En vidik predstavlja Anton Krempl, ki je s svojim delom *Dogodivšine Štajerske zemle: z' posebnim pogledom na Slovence*, prvim obširnejšim zgodovinopisnim delom, napisanim v slovenskem jeziku, postavil temelje zgodovinske narodne zavesti Slovencev na Štajerskem (Krempl, 1845). V Kremplovem pisanju so jasno razvidni njegovi slovenski narodnobudiljski motivi (Krempl, 1845, 8). Drugi ideološki vidik takratnega štajerskega zgodovinopisja predstavlja Albert Anton von Muchar, avtor obsežnega zgodovinskega dela *Geschichte des Herzogtums Steiermark*,² ki je izšlo v devetih zvezkih med letoma 1845 in 1874. Iz predgovora prve Mucharjeve knjige je jasno razviden njegov namen pisanja regionalne zgodovine, ki naj bo orodje za dojetje sodobne štajerske nadetnične skupnostne identitete (Muchar, 1844, V). Zgodovinopisje, kakršnega je zasledoval Muchar, je bilo del širšega družbenopolitičnega programa, ki naj bi znotraj monarhije spodbujal skupna državljanska občutja. Eden oblikovalcev tovrstnega zgodovinopisja je bil Joseph Alexander von Helfert, ki je menil, da nacionalna zgodovina ne more biti zgodovina posameznih družbenih skupin, ki jih je mogoče opredeliti na podlagi rasnih ali jezikovnih značilnosti, ampak zgodovina teritorialne in politične skupnosti, ki priznava skupno oblast ter skupno zakonodajo (Pollak, 2021, 84).

2 Zgodovina vojvodine Štajerske

Začetniki slovenskega zgodovinskega pisarstva do sredine 19. stoletja so torej svoj skupnostnoidentitetni narativ gradili na regionalnem nivoju. Ideja slovenstva, ki samo sebe razlikuje od neslovansko govorečih sosedov, je bila sicer trdno zasidrana v njihovem narativu, vendar je bila skupnostna identiteta Slovencev v notranjeavstrijskih deželah oblikovana predvsem okrog skonstruirane skupne zgodnjerednjeveške preteklosti.

Za oblikovanje enotne slovenske zgodovinske identitete je bilo izrednega pomena delo Janeza Trdine *Zgodovina slovenskega naroda*, ki je izšlo leta 1866. Trdina je za oblikovanje enotne slovenske zgodovinske identitete pomemben predvsem zato, ker med zgodnjerednjeveškimi predniki Slovencev (za razliko od omenjenih zgodovinarjev), poleg karantanskih vojvodov in njihovih družin, omenja tudi »slovanska vojvoda Pribino in Koclja« (Trdina, 1866, 48–49). S tem je Trdina tudi panonskim Slovincem ponudil junaške mitične prednike, na katere so lahko vezali svojo lastno regionalno zgodovinsko identiteto. Poudariti velja, da Trdina izraz »slovenski narod« razume tako v ožjem smislu, za slovansko prebivalstvo notranjeavstrijskih dežel, kot tudi v širšem smislu, za vse Slovane. Ožje slovanske identitetne skupnosti (Moravci, Slovaki, Čehi, Poljaki, Rusi, Bolgari, Srbi, Hrvati, Slovenci) pri tem imenuje »rod« (Trdina, 1866, 6–9).

Z začetkom 20. stoletja je slovenski zgodovinski diskurz, ki se je dotlej odvijal predvsem na nivoju vzpostavljanja slovenske narodne identitete, razvil elemente znanstvene vede. Najbolj zaslužen za to je bil Franc Kos, ki je doktoriral iz zgodovine na univerzi na Dunaju. V času, ko je bil profesor na slovenskem učiteljskišću v Gorici, je Kos napisal obsežno delo v petih zvezkih, ki so izhajali med letoma 1902 in 1928 (peti zvezek je po njegovi smrti uredil Milko Kos), v njih pa je prevedel v slovenščino in obdelal obsežen korpus srednjeveških pisnih virov. Kos je prevzel že vzpostavljeno tezo, da je slovansko govoreče zgodnjerednjeveško prebivalstvo v Vzhodnih Alpah in zahodni Panoniji treba imenovati Slovenci; vendar je izraz Slovenci uporabljal izključno za slovansko prebivalstvo notranjeavstrijskih dežel, ne pa za vse Slovane, kot zgodovinarji pred njim. Kos je pri tem šel še korak dlje. Iz njegovih izjav je mogoče razbrati, da je »Slovenci« treba imenovati že skupine Slovanov, ki so naselili »slovenski prostor«, še preden so ga naselili: »*Ne bo odveč, če se nekoliko podučimo o razmerah, katere so Slovenci našli, ko so prišli v te kraje*« (Kos, 1903, predgovor, nepagirano). Nejasno je, na podlagi česa Kos opredeljuje Slovence pred naselitvijo na slovenski prostor, v čem naj bi se torej razlikovali od preostalih Slovanov. Za drugo slovansko prebivalstvo je namreč uporabljal izraz Slovani, tudi takrat, ko so se pojavili na slovenskem prostoru: »To bi bil prvi slučaj [op. združena langobardska, gepidska in slovanska vojska se je spopadla z Bizantinci leta 548], da so Slovani prišli na sedanja slovenska tla.« Slovēni so, po navajanju Prokopija in Jordanesa, živeli na zahodu in jugozahodu slovanskega sveta, v južni Panoniji, poleg tega pa med Vzhodnimi Karpati in Dnestrom do Visle.

Antje so živeli vzhodno od Slověnov, do reke Don. Danes je ime slověnsko razširjeno v imenih več rodov: Slovenec, Slovak, Slavonec in tako naprej, zaznamuje pa tudi celoto Slovan, Sloven, Slavjan. Kot navaja: »Za Prokopijeve *Sklavenoi* uporabljam *Slověn*.« Slověnov pa tudi ne smemo enačiti s Slovenci, saj le-ti predstavljajo le del Slověnov (Kos, 1903, XXIII–XXIV). Nadalje navaja, da je bila Slovenija v 9. stoletju mnogo obširnejša, kot je danes. Obsegala je Karantanijo (s Štajersko) in Panonijo (Kos, 1906, IX). Glavni prebivalci Panonije v 9. stoletju naj bi bili Slovenci in drugi Slovani (Kos, 1906, XI). Zaradi znanstvenega pristopa, s katerim je bilo Kosovo delo napisano, so njegove interpretacije krojile pogled na slovensko srednjeveško zgodovino med 6. in sredino 13. stoletja globoko v drugo polovico 20. stoletja.

Tudi Ljudmil Hauptmann, naslednik Franca Kosa na oddelku za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti, je prevzel narativ o Slovencih v Spodnji Panoniji. V svoji obširni razpravi, v kateri je podrobno razčlenil fenomen frankovske grofije Spodnja Panonija pod Pribino in Kocljem, je njene prebivalce označil kot »panonske Slovence« (Hauptmann, 1923, 311).

Uveljavljeni narativ glede identitetne oznake »Slovenci« je v svoji *Zgodovini Slovencev od naselitve od reformacije* prevzel tudi Hauptmannov naslednik na ljubljanski univerzi, Milko Kos, sin Franca Kosa (Kos M., 1933): »Oglejmo si najprej strnjeno ozemlje slovenske naselitve za časa njegovega največjega obsega, to je v 9. stoletju. Takrat gre meja Slovencev pred vrati Trsta, Krmina, Čedadada in Humina, v povirjih Drave, Mure, Aniže in Traune na zapadu, do Donave in preko nje na severu ter do Bakonjskega gozda in Blatnega jezera na vzhodu« (Kos, 1933, 7). Kos je delo napisal, ko je bil profesor za zgodovino srednjega veka na Univerzi v Ljubljani. S tem je ta »velikoslovenski« narativ v zgodovinopisnem diskurzu zavzel avtoritetno pozicijo, ki jo je odtelej veljalo upoštevati. Kosov narativ glede vprašanja Slovencev v zgodnjem srednjem veku je v veliki meri prevzel tudi Bogo Grafenauer, Kosov naslednik na Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; vendar je Grafenauer odpravil Kosovo zadrego pri označevanju prvih slovanskih naseljencev v Vzhodne Alpe kot Slovencev. Namesto tega je uvedel oznako »alpski Slovani« (Grafenauer, 1970–1971). Termin alpski Slovani je najverjetneje prvi uporabil Johann Kaspar Zeuss, kot klasifikacijski termin, s katerim je označil Slovane po naselitvi v jugovzhodne alpske dežele, na prostor nekdanjih Norikov in Karnov (Höfler, 2011, op. 1; Zeuss, 1837, 617).

Takšne so bile torej zgodovinopisne izjave, ki so jih imeli na razpolago slovenski arheologi, ko so od konca 19. stoletja dalje v svoji tradiciji raziskovanja preteklosti, temelječi na antropologiji, začeli interpretirati materialne ostanke zgodnesrednjeveške poselitve na Slovenskem.

Arheološka besedila

»V primeru, da grob pripada poganskemu času, je bila, glede na okoliščine, pokojnica Slovanka; če je grob iz krščanskega obdobja, bi bila pokojnica lahko tudi Nemka. Komaj verjetno je, da se na Štajersko priseljeni Bavarci pri svojih mrliških običajih, že zaradi razločevanja od tukajšnjih poganskih Slovanov, ne bi strogo držali cerkvenih predpisov, in ker pred drugo polovico 12. stoletja na Straßengelbergu ni bilo cerkve ali kapele, menim, kot Nemeč in germanist, nepristranski ocenjevalec tega primera, da gre za grob Slovenke.«³

Weinhold, 1858, 149–150

Zgornji stavek je zaključna misel razprave Karla Weinholda o najdbi zgodnjerednjeveškega groba, ki je bil leta 1857 odkrit pri zemeljskih delih v kraju Straßengelberg, nedaleč od Gradca, na avstrijskem Štajerskem. Gre za prve zgodnjerednjeveške arheološke najdbe na prostoru Vzhodnih Alp, pripisane Slovanom (Pleterski, 2001, 73). Weinhold je bil mnenja, da je samoopredelitveno oznako »Slovenci«, ki je bila v njegovem času običajna med slovanskim prebivalstvom na Štajerskem, povsem ustrezno projicirati v zgodnji srednji vek.

Opredelevanje »slovenskosti« zgodnjerednjeveških ostalin je globoko v drugo polovico 20. stoletja ostalo prevladujoča tema slovenske arheologije; vendar je arheologija pri opredeljevanju etničnosti arheoloških najdb že proti koncu 19. stoletja, poleg etnografskih in zgodovinopisnih izjav, začela uporabljati lastno metodologijo, temelječo na arheološki tipokronologiji. Kot najpomembnejšo je treba omeniti teorijo kulturnih krogov, ki jo je v zgodnjerednjeveško arheologijo uvedel Paul Reinecke (1899). Teorija kulturnih krogov je nastala v sklopu kulturnozgodovinske kritike antropološkega linearnega evolucionističnega pristopa. Njeni zagovorniki so menili, da je podobnost v materialni kulturi na širšem geografskem prostoru posledica migracij, in ne linearnega razvoja. Ključna za interpretacijo zgodnjerednjeveških arheoloških najdb je bila predpostavka, da kulturni krogi, definirani na podlagi arheoloških najdb, sovpadajo z »jezikovnimi krogi« (*Sprach-Kreise*) (Rebay-Salisbury, 2011, 42–44). Walter Šmid⁴ je bil prvi slovenski arheolog, ki je teorijo kulturnih krogov uporabil pri obravnavi slovenskih zgodnjerednjeveških arheoloških najdb. Šmid je kranjska grobišča označil kot del slovanskih grobišč köttlaškega kulturnega kroga, ki ga je na podlagi že omenjenih zgodovinopisnih izjav opredelil kot *Sclavinijo* pisnih virov. Odkrita grobišča, kot je razvidno že iz naslova njegovega članka, je pripisal »Staroslovincem« (*Alt-slovenische Gräber Krains*) (Pleterski, 2001, 75; Šmid, 1908). Za razliko od kranjskih grobišč je Šmid pri obravnavi zgodnjerednjeveških grobišč na slovenskem Štajerskem (*Südsteiermark im Alttertum*, Schmid, 1925) prepoznal regionalne posebnosti. Grobišče

3 Iz nemščine prevedel Andrej Magdič.

4 Uporablja se tudi zapis »Walter Schmid«.

na Puščavi pri Starem trgu nad Slovenj Gradcem je označil kot »karantansko«, na najdiščih slovenskega panonskega Podravja pa je prepoznal predmete, za katere je menil, da so značilnost starohrvaških grobov (*»wie sie besonders in altkroatischen Gräbern vorkommen«*) (Schmid, 1925, 25–26). Šmid v svojih člankih ne navaja, na podlagi česa se je odločil za oznako »Staroslovenci«, ki v slovenskem zgodovinopisnem diskurzu njegovega časa ni bila prisotna; lahko pa sklepamo, da se je pri tem naslonil na univerzitetni jezikoslovni diskurz sredine 19. stoletja, v katerem je bil izraz »Staroslovenci« uporabljen za poimenovanje zgodnjerednjeveških Slovanov na splošno, ne zgolj na Slovenskem (Miklošič, 1852, VII).

Proti Šmidovim interpretacijam köttlaškega kulturnega kroga, ki ga je pripisal Slovencem oziroma Staroslovincem, se je ostro izrekel Karl Dinklage. V mesečniku *Germanenerbe*,⁵ propagandnem časopisu stranke Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), je nekaj tednov po nemškem napadu na Jugoslavijo spomladi 1941 objavil članek z naslovom *Die frühdeutschen Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark*,⁶ kjer je zgodnjerednjeveške najdbe s Kranjske in slovenskega dela Štajerske pripisal germanski kulturi (Dinklage, 1941). Svoja izvajanja je objavil tudi v monografiji *Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain*,⁷ kjer je zanikal vsakršen slovanski vpliv na oblikovanje zgodnjerednjeveške materialne kulture v Vzhodnih Alpah (Dinklage, 1942).

Takoj po koncu druge svetovne vojne je mogoče v slovenski arheološki literaturi zaznati nacionalni revizionizem z izrecnim sklicevanjem na Dinklageeve izjave. Leta 1947 je Josip Korošec izdal pregledno razpravo, v kateri je obravnaval ista štajerska zgodnjerednjeveška grobišča kot Šmid in Dinklage. Že iz naslova razprave, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji* (Korošec J., 1947a), pri oblikovanju katerega je Korošec prevzel Šmidovo oznako, je mogoče jasno prepoznati avtorjeve političnoidentitetne motive, ki poudarjajo »slovenskost« zgodnjerednjeveških prebivalcev južnega dela Štajerske. Takšnim motivom je sledil tudi v poročilu o prvi fazi izkopavanja grobišča na ptujskem gradu, ki je bilo opravljeno pod Koroščevim vodstvom v letih 1946 ter 1947 in kjer je grobišče označil kot »staroslovensko« (Korošec J., 1947b, 6). Korošec je izrecno poudaril, da je grobišče brez kakršnihkoli tujih primesi, tako v pogledu grobnega inventarja kot tudi v pogledu tukaj pokopanih pokojnikov, in da neposrednega vpliva germanskih kultur karolinške ter pokarolinške dobe nikjer ni opaziti (Korošec J., 1947b, 5). Tudi Korošec je prepoznal razlike v nakitnih tipih, kakršne je zaznal že Šmid. Pretežni del nakita naj bi pripadal belobrdskim tipom panonskega prostora,

5 Germanska dediščina

6 Zgodnjerednjeveške arheološke najdbe Kranjske in Spodnje Štajerske

7 Zgodnjerednjevska narodna kultura Vzhodne marke iz vidika arheoloških najdb Spodnje Štajerske in Kranjske

čeprav je mogoče opaziti tudi polmesečaste uhane (Korošec J., 1947b, 11), ki jih je uvrstil v köttlaško skupino (Korošec J., 1947b, 17). Korošec je torej analogije za ptujsko grobišče, podobno kot že Šmid pred njim, videl predvsem v panonskem prostoru oziroma, kot ga je imenoval, belobrdskem kulturnem krogu. Vendar je, za razliko od Šmida, nosilce belobrdskega kroga označil kot Slovence, kar se sklada z oznako v zgodovinopisnem diskurzu, ki Slovence v času obstoja grobišča locira tudi v Panonijo, vse do Blatnega jezera (glej Kos, 1906).

Dvojnost materialne kulture ptujskega grobišča je Korošca spodbudila, da se je lotil natančnejše regionalizacije zgodnjerednjeveške materialne kulture na prostoru celotne Jugoslavije. Zgodnjerednjeveške najdbe je razdelil v kulturne skupine, ki jih je tudi datiral, čeprav zelo shematično in brez natančnejše argumentacije: martinovska (7. stoletje), avaroslovanska (8. stoletje), prehodna (9. stoletje), belobrdska (10.–11. stoletje), köttlaška (9.–11. stoletje), dalmatinska (9.–12. stoletje) (Korošec J., 1951, 154). Korošec, glede na njegove lastne izjave, tej delitvi materialne kulture ne pripisuje etničnih lastnosti. Gre predvsem za strukturiranje arheoloških podatkov za potrebe tipokronologije, kakršnega je v tem času zagovarjal tudi osrednji metodolog kulturnozgodovinske arheološke paradigme, Vere Gordon Childe (Milosavljević, 2020, 71).

Kot je razvidno iz navedb v Koroščevem velikem preglednem delu *Uvod v materialno kulturo Slovanov* (Korošec J., 1952), po Grafenauerjevih besedah prvem celovitem pregledu slovanske arheologije po znamenitem Niederlejevem delu iz leta 1910 (Grafenauer, 1967, 239–240), je celotno slovansko zgodnjerednjeveško prebivalstvo dojemal kot en sam narod, s skupno etnogenezo, ki se je na ozemlju nekdanje lužiške kulture oblikoval že v prazgodovini, čeprav naj bi oprijemljivejši materialni dokazi za to izvirali šele iz 7. stoletja (Korošec J., 1952, 39–40). Na podlagi teh navedb jasno prepoznamo, da se je Korošec v svojem diskurzu oddaljil od narodnopolitičnega označevanja Slovencev kot nosilcev zgodnjerednjeveške materialne kulture vzhodnoalpskega prostora. Namesto tega je prevzel jezikoslovni in zgodovinopisni diskurz sredine 19. stoletja, ki je zgodnjerednjeveške Slovane opredeljeval kot en narod (Miklošič, 1852, VII; Trdina, 1866, 6–9). Kot navaja, razlik med posameznimi plemeni slovanskega naroda v arheoloških podatkih ni mogoče prepoznati, saj med njimi ni jasne meje. Po njegovem mnenju tudi ni jasne meje med arheološkimi kulturnimi skupinami na področju Jugoslavije. Ena naj bi postopoma prehajala v drugo. Posamezne kulturne skupine naj bi bilo mogoče opazovati zgolj z večje razdalje, pa niti v tem primeru se v zgodovinskih virih izpričane plemenske meje naj ne bi nujno prekrivale z arheološkimi (Korošec J., 1952, 48–55).

S takšno ugotovitvijo se je strinjal tudi Grafenauer. Etnogenetska vprašanja naj bi bilo mogoče reševati zgolj ob vzajemni primerjavi arheoloških, pisnih in lingvističnih virov (Grafenauer, 1951, 168). Temu je nasprotoval Jože Kastelic, takrat direktor Narodnega muzeja v Ljubljani. V skladu s takratnim zgodovinopisnim narativom je

menil, da je treba vse slovansko govoreče prebivalce, ki so v zgodnjem srednjem veku naseljevali prostor današnje Slovenije, poleg tega pa avstrijsko Koroško in Štajersko ter Madžarsko do Blatnega jezera, imenovati »Slovenci«. Zgodnjesrednjeveške politične tvorbe vzhodnoalpsko-zahodnopanonskega prostora je pripisal Slovincem: »Dve najpomembnejši politični tvorbi Slovencev, Karantanska država in Kocljeva kneževina, sta imeli s Krnskimi gradom in Blatogradom svoji središči izven danes s Slovenci poseljenega ozemlja« (Kastelic, 1964–1965, 109).

Z opustitvijo enotne oznake »Slovenci« pri arheološki interpretaciji zgodnjesrednjeveškega gradiva na Slovenskem se je strinjala tudi Paola Korošec. Nadomestila jo je z oznakami kulturnih skupin. Osnovo za to ji je predstavljala strukturna delitev arheološkega gradiva v kulturne skupine Josipa Korošca (Korošec P., 1961). Veliko pozornost je posvetila predvsem köttlaški kulturni skupini, katere središče naj bi bilo v današnji Avstriji, na jugu pa naj bi segala v osrednjo in zahodno Slovenijo ter Furlanijo (Korošec P., 1961, 177). Koroščeva je nosilce karantanske in köttlaške skupine obravnavala kot prednike današnjih Slovencev (Korošec P., 1961, 187), nosilce belobrdске skupine, ki poseljujejo panonski del Slovenije, pa kot Avaroslovane (Korošec P., 1961, 190). Svoje teze je podrobneje razdelala v doktorski disertaciji, objavljeni leta 1979 (Korošec P., 1979).

Z uporabo etničnih oznak za posamezne arheološke kulturne skupine se je Paola Korošec oddaljila od Childove kulturnozgodovinske arheološke metode, ki jo je predlagal Josip Korošec in ki arheološke skupine uporablja zgolj kot pripomoček za oblikovanje tipokronologije posameznih arheoloških predmetnih tipov. Zaradi nekritične transpozicije rezultatov arheološke analize v zgodovinopisni diskurz, ki jo je uporabila Koroščeva, jo je kritiziral Bogo Grafenauer, takratni profesor za »Zgodovino Slovencev od naselitve do 19. stoletja« in predavatelj pri predmetu »Uvod v zgodovino (teorijo zgodovinske vede)« na ljubljanski Filozofski fakulteti. Po njegovem mnenju naj bi bilo etnogenetska vprašanja mogoče reševati zgolj ob vzajemni primerjavi arheoloških, pisnih in lingvističnih virov, ne pa s samostojno uporabo arheološke metodologije (Grafenauer, 1982). Vse do danes je metoda, ki jo je uporabila Paola Korošec, v arheološkem diskurzu obveljala kot ne dovolj kritična in zato neustrezna (Jones, 1997).

Kljub kritikam, ki jih je bila uporabljena metoda deležna, je opredelitev v kulturne skupine, s katero je Koroščeva strukturirala arheološke najdbe v vzhodnoalpskih zgodnjesrednjeveških grobovih in njihovo povezovanje z etničnimi skupinami, ostala temeljni način strokovne opredelitve zgodnjesrednjeveškega arheološkega gradiva do konca 20. stoletja in čez. Šele Stefan Eichert z Univerze na Dunaju je v svoji analizi zgodnjesrednjeveških grobov na avstrijskem Koroškem ponudil alternativo. Eichert je na podlagi aktualnega stanja arheoloških raziskav ustvaril lastno tipokronologijo, spremembe v grobnih inventarjih skozi čas je interpretiral s pomočjo

izsledkov političnega zgodovinopisja, njihovo etnično označevanje pa je opustil (Eichert, 2010). Andrej Pleterski, raziskovalec na ZRC SAZU, je v svojih raziskavah šel še korak dlje in podvomil v smiselnost opredeljevanja predmetnih tipov v kulturne skupine *per se* (Pleterski, 2003, 653), saj se je izkazalo, da ima vsak predmetni tip lastno časovnico uporabe in družbenopolitični kontekst, v katerem se je razvil (Pleterski, 2013, 300).

Poleg tega v zadnjih letih vedno večjo težo pridobivajo raziskave vloge staroselskega prebivalstva pri oblikovanju zgodnj srednjeveških skupnosti slovenskega prostora. Čeprav je Grafenauer na to opozoril že konec šestdesetih let 20. stoletja (Grafenauer, 1970–1971, 30; Grafenauer, 1969, 82–83), vprašanje družbene interakcije med staroselskim, germanskim in slovanskim prebivalstvom ter s tem povezano posploševanje »slovanskosti« zgodnj srednjeveških arheoloških najdb na Slovenskem vse do danes nista doživela ustrezne obravnave (Milavec, 2012, 71; Milavec, 2023; Milavec in drugi, 2014). Rezultati posameznih raziskav pa vendarle nakazujejo možne raziskovalne smeri (Štular in drugi, 2024).

Zaključek

Slovensko zgodovinsko identitetno vprašanje je od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja predstavljalo pomembno temo zgodovinopisja zgodnjega srednjega veka. Narativ, ki ga je pri tem razvijalo, je sovpadal s slovenskimi narodnopolitičnimi predstavami in ambicijami. Temu »narodnoformativnemu diskurzu« se je proti koncu 19. stoletja pridružila tudi arheologija, ki pa se je v svojem univerzitetnem znanstvenem diskurzu, ki ga je vodil Josip Korošec, že v začetku druge polovice 20. stoletja odrekla nekritičnemu označevanju etničnosti zgodnj srednjeveških arheoloških najdb. Kljub temu se slovenska arheološka srenja do tega vprašanja ni opredeljevala enotno, saj so nekateri arheologi (na primer Paola Korošec in Jože Kastelic) pri interpretaciji etničnosti nadaljevali z uporabo prakse, ki je zgodnj srednjeveškim najdbam pridajala oznako »slovenske«. Nekritično uporabo kulturnozgodovinske metodologije za potrebe etnične interpretacije zgodnj srednjeveških arheoloških najdb pa je v različnih neznanstvenih arheoloških besedilih, predvsem v poročilih o opravljenih terenskih arheoloških raziskavah in muzealskih izjavah, mogoče zaslediti še danes (kar pa je tema, ki zahteva samostojno diskurzivno analizo).

V aktualnem zgodovinopisnem diskurzu (Kotar, 2024; Kočevar, 2024) je mogoče zaslediti elemente, ki nakazujejo ponovno uporabo ‚prvobitnostnih‘ pristopov v znanstvenem zgodovinopisnem diskurzu zgodnj srednjeveške etničnosti. Zanimivo bo opazovati, kako se bo na to odzval »sestrski« arheološki diskurz.

Seznam literature

- Dinklage, K., Die früdeutschen Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark, *Germanenerbe: Monatsschrift für deutsche Vorgeschichte*, 6. Jahrgang, Heft 5/6, Mai/Juni 1941, str. 69–80.
- Dinklage, K., *Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde vom Untersteiermark und Krain*, Berlin 1942.
- Ditmajer, N., Cenzura Kremplovih Dogodivšin štajerske zemle v Gradcu in Zagrebu, v: *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju* (ur. Dović, M.), Ljubljana 2023, str. 225–244.
- Eichert, S., *Die Frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens : die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert*, Klagenfurt am Wörthersee 2010.
- Grafenauer, B., Josip Korošec: 13. X. 1909–11. III. 1966: in memoriam, *Zgodovinski časopis*, let. 21, št. 1/4, 1967, str. 238–246.
- Grafenauer, B., Die kontinuieritätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, v: *Alpes Orientales: acta primi Conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis* (ur. Grafenauer, B.), Ljubljana 1969, str. 55–85, III uvez. zganj. zvd.
- Grafenauer, B., Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *Arheološki vestnik*, XXI–XXII, 1970–1971, str. 17–32.
- Grafenauer, B., Ob delu P. Korošec: Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantan-skih Slovanov, *Arheološki vestnik*, 32, 1981, str. 581–582.
- Guštin, M. (ur.), *Zgodnji Slovani: zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp = Die frühen Slawen : frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, Ljubljana 2002.
- Hauptmann, L., *Mejna grofija Spodnjepanonska*, separat, V Ljubljani 1923, str. 311–357.
- Höfler, J., Slovan, Sloven, Slovenec: nekaj načelnih pripomb k poimenovanju Slovencev, v: *Slovinci v zgodnjem srednjem veku: zbornik člankov* (ur. Korun, B.), str. 19–32.
- Jenkins, R., Ethnicity and etcetera: social anthropological points of view, *Ethnic and Racial Studies*, 19(4), 1996, str. 807–822.
- Jones, S., *The archaeology of ethnicity : constructing identities in the past and present*, London in New York 1997.
- Kastelic, J., Nekaj problemov zgodnjesrednjeveške arheologije v Sloveniji: razširjen referat, *Arheološki vestnik*, št. 15/16, 1964–1965, str. 109–124.
- Kočever, V., Teorije in praksa raziskovanja zgodovine slovenske identitete, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 72, št. 3, 2024, str. 428–461.
- Kopitar, J., *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach 1808 [i. e. 1809].

- Korošec, J. (a), *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*, Celje 1947.
- Korošec, J. (b), *Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946*, Ljubljana 1947.
- Korošec, J., Delitev slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji, *Arheološki vestnik*, letn. 2, 2, 1951, str. 134–155.
- Korošec, J., *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952.
- Korošec, P., Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, *Zgodovinski časopis*, XV, 1961, str. 157–194.
- Korošec, P., *Zgodnjerednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov = Archäologisches Bild der Karantanischen Slawen im frühen Mittelalter*, Ljubljana 1979.
- Kos, F., *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Knj. 1: (l. 501–800)*, Ljubljana 1902 [Na ov. letnica izida 1903].
- Kos, F., *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Knj. 2: (l. 801–1000)*, Ljubljana 1906.
- Kos, M., *Zgodovina Slovencev: od naselitve do reformacije*, Ljubljana 1933.
- Kotar, J., Srednjeveška izhodišča za oblikovanje modernega slovenskega naroda in narodne identitete, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 72, št. 3, 2024, str. 409–426.
- Krempf, A., *Dogodivšine Štajerske zemle: z' posebnim pogledom na Slovence*, V' Grádci 1845.
- Linhart, A. T., *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, Laibach, 1788–1791.
- Miklošič, F., *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien 1852.
- Milavec, T., A review of research into the Early Middle Ages in Slovenia, *Arheološki vestnik*, 60, 2009, str. 249–270.
- Milavec, T., Late Antique settlements in Slovenia after the year 600, v: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration* (ur. Ivanišević, V., in drugi), Paris in Beograd 2012, str. 71–88.
- Milavec, T., Some thoughts on archaeology and Slavs, *Ars & humanitas: revija za umetnost in humanistiko*, letn. 17, št. 2, 2023, str. 79–89.
- Milavec, T., in drugi, The transition between late antiquity and early Middle Ages in western Slovenia and Friuli, *Hortus artium medievalium: journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, Vol. 20, 1, 2014, str. 260–271.
- Milosavljević, M., *Osvit arheologije: geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji Srbije*, Beograd 2020.
- Mirnik Prezelj, I., Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija, *Arheološki vestnik*, 53, 2002, str. 385–401.
- Muchar, A., *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, Th. 1, Graetz 1844.

- Pleterski, A., Staroslovansko obdobje na vzhodnoalpskem ozemlju. Zgodovina raziskav do prve svetovne vojne, *Arheo: arheološka obvestila: glasilo Slovenskega arheološkega društva*, št. 21, 2001, str. 73–77.
- Pleterski, A., Struktur des Gräberfeldes Altenerding, v: *Altenerding in Oberbayern: Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren* (Losert, H., in drugi), Berlin in Ljubljana 2003, str. 505–684.
- Pleterski, A., Korak v kronologijo zgodnjerednjeveškega naglavnega nakita vzhodnih Alp, *Arheološki vestnik*, 64, 2013, str. 299–334.
- Pollak, M., Frühe archäologische Denkmalpflege in der Habsburgermonarchie, v: *Archäologie und Nation: Kontexte der Erforschung „vaterländischen Alterthums“: zur Geschichte der Archäologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz, 1800 bis 1860: Beiträge zur internationalen Tagung 7. bis 9. März 2012 im Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg* (ur. Wiwjorra, I., in Hakelberg, D.), Nürnberg 2021, str. 79–105.
- Rebay-Salisbury, K., Thoughts in circles: Kulturkreislehre as a hidden paradigm in past and present archaeological interpretations, v: *Investigating Archaeological Cultures* (ur. Roberts, B., in drugi), Springer 2011, str. 41–59.
- Reinecke, P., Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Band XXIX, 1899, str. 35–52.
- Schmid, W., Südsteiermark im Altertum, v: *Südsteiermark: ein Gedenkbuch* (ur. Hausmann, F.), Graz 1925, str. 1–27.
- Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1989 (1986).
- Smith, A. D., The problem of national identity: ancient, medieval and modern?, *Ethnic and Racial Studies*, 17(3), 1994, str. 375–399.
- Šmid, W., Altslovenische Gräber Krains, *Carniola: Mitteilungen des Musealvereins für Krain*, Jg. 1, 1908, str. 17–44.
- Štih, P. (a), Poglavje iz nacionalizirane zgodovine ali O zgodnjerednjeveških začetkih zgodovine Slovencev, *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije*, letn. 5, št. 1/3, 2005, str. 105–132.
- Štih, P. (b), Linhart kot zgodovinar, v: *Anton Tomaž Linhart: jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva* (ur. Svetina, I., in drugi), str. 291–310.
- Štih, P., Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, v: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006* (ur. Ferenc, M., Petkovšek, B.), Ljubljana 2006, str. 25–47.
- Štih, P., Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja), *Zgodovinski časopis*, 65 (1/2), 2011, str. 8–51.
- Štular, B., in drugi (ur.), *Settlement of the Eastern Alps in the Early Middle Ages*, Ljubljana 2024.

Trdina, J., *Zgodovina slovenskega národa*, V Ljubljani 1866.

Vodnik, V., *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*, Wien 1809.

Weinhold, K., Ueber ein zu Straßengel aufgedecktes Grab, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, Heft 8, Graz 1858, str. 140–150.

Zeuss, J. K., *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München 1837.

Skupnostne identitete v zgodovinopisju in arheologiji zgodnjega srednjega veka na Slovenskem

Ključne besede: zgodovinopisje, arheologija, zgodnji srednji vek, diskurzivna analiza

V članku so predstavljene glavne značilnosti zgodovinopisnega in arheološkega diskurza na temo skupnostnih identitet v zgodnjem srednjem veku na Slovenskem. Na podlagi kritične analize izbranih strokovnih besedil, nastalih med koncem 18. in sredino 20. stoletja, so interpretirane metodološke značilnosti obeh raziskovalnih področij pri oblikovanju izjav na obravnavano temo ter njun medsebojni odnos pri tem.

Community Identities in the Historiography and Archaeology of the Early Middle Ages in Slovenia

Keywords: historiography, archaeology, early middle ages, discourse analysis

This article presents the main features of the historiographical and archaeological discourse on the topic of community identities in early medieval Slovenia. Based on a critical analysis of selected scholarly texts written between the late 18th century and the middle of the 20th, the methodological characteristics of both fields of research in formulating statements on the topic are interpreted, as is their mutual relationship in this regard.

O avtorju

Andrej Magdič, rojen 2. junija 1978, je univerzitetno izobražen arheolog. Zaposlen je na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, kjer opravlja naloge raziskovalca in konservatorja. Doktoriral je na Podiplomski šoli ZRC SAZU v Ljubljani z disertacijo *Arheološka interpretacija Dravske ravnin in okoliških vzpetin v zgodnjem srednjem veku*. Njegovo osrednje raziskovalno področje so interdisciplinarne srednjeveške raziskave.

E-naslov: andrej.magdic@zvkds.si

About the author

Andrej Magdič, born 2 June 1978, is a university-educated archaeologist. He is employed at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, where he works as a researcher and conservator. He received his PhD from the Graduate School of the Slovenian Academy of Sciences in Ljubljana with his dissertation "Archaeological Interpretation of the Drava Plain and Surrounding Hills in the Early Middle Ages". His main research area is interdisciplinary medieval studies.

Email: andrej.magdic@zvkds.si